

A FÖLDREFORMOK AGRÁRSZEKTORRA GYAKOROLT HATÁSAI
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT KELET-KÖZÉP-
ÉS DÉLKELET-EURÓPÁBAN

*THE EVALUATION OF THE EFFECTS OF LAND REFORMS
IN EAST-CENTRAL AND SOUTHEAST EUROPE
IN THE INTERWAR PERIOD*

DR. DOMONKOS ENDRE tudományos főmunkatárs
Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar
Nemzetközi és Európa-tanulmányok Intézeti Tanszék

Abstract

After 1918 wide range of land reforms were implemented in East-Central and Southeast Europe in order to restructure the system of landed property and to provide land for the peasants.

The objective of my essay – behind the evaluation of the introduced land reforms in the Central, Eastern and Southeastern European countries – is to analyze its concrete effects and consequences on the agriculture. I will focus on the evaluation of agrarian reforms, which were implemented in six countries of the region (Yugoslavia, Romania, Bulgaria, Czechoslovakia, Hungary and Poland). Because of limited extent I wouldn't like to deal with the main factors, which determined the backwardness of the agriculture in the region, such as the overpopulation of the agrarian sector, its low internal capital accumulation and income production capacity and finally the lack of technical-technological modernization.

1. Bevezetés

Az első világháború pusztító következményekkel járt Kelet-Közép-Európa térségére nézve és elmélyítette a már meglévő társadalmi feszültségeket, mindenekelőtt a parasztság földéhségét és a pauperizmus jelenségét. Az 1917-es oroszországi bolsevik forradalom ösztönzőleg hatott a parasztság fő követelésére, amely a földbirtokrendszer átalakítására és a parasztság földhöz juttatására irányult. A háború alatt a parasztság szervezett erővé vált és politikai szervezetei megerősödtek. Politikai pártok alakultak, amelyek az első világháborút követő években a régió számos országában (Bulgária, Csehszlovákia és Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) kormányra kerültek.¹

Természetesen a földreformok okai között fontos szerepet játszottak a Közép- és Kelet-Európában végbement területi változások is. A helyzetet jelentős mértékben bonyolította, hogy az újonnan létrejött államok rendkívül eltérő földbirtokszerkezettel rendelkező területekből álltak. Míg Jugoszláviában például 1914 előtt a hagyományos szerb és montenegrói parasztgazdálkodás volt a meghatározó, addig a Horvátországban (Szlavóniában) a latifundium dominált és a világháborút megelőző években a földterületek közel 40%-a a nagybirtokosok tulajdona volt.²

Egyes országokban lényeges indító okot jelentett a nemzetiségi elnyomás is. Az újonnan megalakult Romániában (Erdélyben és Besszarábiában) a parasztság idegen nemzeti-

ségű földbirtokosok uralma alatt volt. Hasonló volt a helyzet Lengyelországban, Szlovákiában és Horvátországban is. A földreform egyben a korábban elszenvedett nemzetiségi elnyomásra adott megfelelő választ is jelentett.³

Végül a háború utolsó éveiben megtapasztalt általános élelmiszerhiány és a mezőgazdasági termelés drasztikus visszaesésének keserű tapasztalatai arra ösztönözték a térség politikai vezetőit, hogy minél előbb elkezdjék a földreform végrehajtását. Az első világháborút követően ezért a régió államaiban megalakult új kormányok első rendelkezései a földreform és a feudális előjogok eltörlésére irányultak.

2. Földreformok és következményei Kelet-Közép- és Délkelet-Európában

Időrendben az első földbirtokmegosztás átalakítását szolgáló radikális intézkedéseket Jugoszláviában fogadták el. 1919. február 25-én született meg a délszláv államban a földreformról szóló törvény. 1920 februárjában felállították a Földművelésügyi Minisztériumot, melynek feladata a földbirtokreform végrehajtása volt. A birtokfelosztás felső határát a nyugati területeken 100, a keleti régiókban 500 hektárban állapították meg. 1923-ig összesen 262 ezer hektár földet sajátítottak ki a nagybirtokokból, és osztottak szét közel 220 000 parasztcsalád között.⁴

A földreform végrehajtása a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban nagyon lassú volt, ezért a földkérdést a két világháború közötti időszakban újabb jogszabályokkal kellett rendezni. 1931. december 5-én kibocsátott rendelet értelmében minden 50–300 hektárt meghaladó birtokot felosztottak. Ennek eredményeként 1934-ig összesen 1,6 millió hektár földet osztottak fel 535,6 ezer család között. Végül 1920 és 1938 között közel összesen 2 484 481 hektárt, azaz az ország teljes területének egytizedét, mezőgazdasági területének pedig egyhatodát sajátítottak ki és osztottak szét 637 328 család, azaz az ország parasztcsaládjainak majdnem egyharmada között.⁵ A földreform eredményeként felszámolták a délszláv államban a feudális függőségi viszonyokat és a nagybirtokrendszert, egyben megerősítették a parasztgazdaságokat. A nagybirtokrendszer megszűnésével az 50 hektár földterület alatti gazdaságok adták a földterületek 92–93%-át.⁶

A radikális földreform ugyanakkor számos gazdasági és társadalmi feszültség forrásává vált. A jugoszláv kormány ugyanis minden parasztcsaládot földhöz akart juttatni, s az elmaradott feudális jellegű területeken a paraszti kézben, bérletben lévő földeket valóságos birtokosaik tulajdonába adták, így a birtokállomány rendkívül szétaprózódott. A parasztgazdaságok elsőprő többsége (67,8%-a) nem volt nagyobb 5 hektárnál. A széttörédezett kis területű és művelésre alkalmatlan törpebirtokok 7 millió paraszt számára nem tudtak tisztességes megélhetést biztosítani.⁷ A középparasztság kulcsfontosságú rétege tehát nem tudott megerősödni, mivel túl sok volt a kedvezményezett, mindannyian túl kevés földet kaptak a gazdasági életképességhez.⁸

A kártalanítással kapcsolatosan elmondható, hogy az 1919 áprilisában elfogadott rendelet rögzítette a parasztok által fizetendő kártérítés elvét. Ugyanakkor 1925. július 31-ig semmiféle pontos szabályozást nem írtak elő. Ezt követően az új rendelkezés az ún. megegyezéssel kártalanítást vezetett be, amely a paraszt és a földesúr közötti szabad megegyezésen alapult. 1933. június 24-ig az állam még a föld árát és a kártérítés mértékét sem határozta meg. Ekkor azonban új rendelkezést hoztak, ami hektáronkénti tiszta jövedelem alapján szabályozta a birtok árát, ami a piaci árak fele-harmada között mozgott. A parasztság számára pedig lehetővé tették a 30 éven keresztül történő részletfizetést.⁹

Romániában 1918. december 15-én fogadták el az agrárreformról szóló törvényt, amelyet 1921 júliusában megerősítettek és kiterjesztettek. A különböző területek agrárstruktú-

rája alapján megállapítható, hogy az egykori Román Királyság tartományaiban, Besszarábiában és Erdélyben a nagybirtokrendszer uralma volt a jellemző. Romániában a földreform társadalmi és politikai vetületet is kapott, amelyben szerepet játszott a nem román nagybirtokosok visszaszorítására, valamint 1917-ben a besszarábiai térségben kibontakozott paraszti megmozdulások leszerelésére irányuló kormányzati törekvés.¹⁰ A földreformról szóló törvény területenként változóan 100–500 hektárban határozta meg a földbirtokok felső határát. Besszarábiában hajtották végre a legradikálisabban az agrárreformot, mivel minden 100 hektár feletti földterületet kisajátítottak. Hasonlóan radikálisnak volt mondható az erdélyi földreform is. Itt a 100 katasztrális hold feletti birtokok 90%-a magyar nagybirtokosok kezén volt. Az 1919. szeptember 12-én életbe lépett rendelet előírta minden 500 hold feletti nem román állampolgár birtokállományának felosztását. A földreform során végül egész Romániában 6.123.789 millió hektár földterületet sajátítottak ki, és ebből 3,7 millió hektárt juttattak 1,4 millió parasztszaládnak. A fennmaradó területek egy részéből állami tartalékokat (1,2 millió hektár) képeztek, más részét bérleti-telepítési célokra használták.¹¹

A romániai földreform eredményeként a 100 hektár feletti birtokok aránya a korábbi 25%-ról 13%-ra csökkent, miközben az 1 és 5 hektár közötti kisbirtokok részesedése 48%-ról 62%-ra növekedett. A tulajdonosi viszonyokban és az agrárstruktúrában bekövetkezett változások ellenére a birtokfelosztások nagy része alacsony hatékonyságú volt és gazdasági értelemben véve életképtelennek bizonyult.¹² Ezt jól mutatja, hogy még 1930-ban is 700 000 paraszt egyáltalán nem rendelkezett megművelhető földterülettel, másrészt több mint 1 700 000 gazdaság rendelkezett 3 ha alatti parcellával és további 750 000 volt 3 és 5 hektár között, összesen tehát a parasztgazdaságok 75%-a volt megélhetési birtokminimum alatt.¹³

A földreform kevésbé volt radikális a kártalanítást illetően. A földhöz jutott parasztnak a föld értékének 20%-át azonnal meg kellett fizetniük. További 35%-át az állam vállalta magára, és a rendelkezések értelmében fennmaradó 45%-ot 20 éves részletfizetés alapján kellett törleszteni. A kártalanításról szóló 1918. december 13-án elfogadott törvény a föld árát is meghatározta.¹⁴

A jugoszláv és román földosztáshoz képest jóval mérsékeltebb földreformot hajtottak végre Csehszlovákiában és Lengyelországban.

Az újonnan megalakult csehszlovák államban az első világháborút követően elfogadott intézkedések közül az egyik legjelentősebb a földreformról szóló törvény volt. A birtokrendszer átfogó átalakítására irányuló intézkedések középpontjában a parasztság földhességének kielégítése mellett az agrárszektor modernizációjához szükséges kapitalista termelés feltételeinek kialakítása és az ipar növekedését szolgáló hatékony mezőgazdasági megerteremtése állt.¹⁵

A háborút követően három fontos földreformmal kapcsolatos jogszabályt fogadtak el. Az első az ún. Kisajátítási Törvény volt, amely 1919. április 16-án született meg, kimondta minden 150 hektárt meghaladó mezőgazdasági és 250 hektár feletti nem mezőgazdasági földbirtok kisajátítását. A törvény értelmében a kisajátított föld 57%-át visszaadták az eredeti tulajdonosaiknak és a mezőgazdasági területnek mindössze 34%-át vonták a jogi szabályozás alá, így összesen 1,8 millió hektár birtokot osztottak szét.¹⁶ A törvény végrehajtására Állami Földhivatalt állítottak fel. 1920. január 30-án és április 8-án két újabb törvényt bocsátottak ki a végrehajtás és a kártalanítás szabályozására. Míg az előbbi jogszabály főleg a parasztgazdák igényeit vette figyelembe, mivel a fennmaradó birtokállományt további 80–100 hektár nagyságú parcellákra osztotta, utóbbi meghatározta a föld kisajátítása során fizetendő összeget.¹⁷

A kormány azonban harminc évre tervezte a földreform végrehajtását. Valójában a földosztást csak 1922 és 1926 között kezdték meg, de 1931-ig a 100 hektárt meghaladó birtokokból csupán 300 ezer hektár területet vettek igénybe. Ennek következtében Csehszlovákiában továbbra is megmaradt a nagybirtokrendszer korábbi befolyása. Az 500 hektárt meghaladó nagybirtok ugyanis az összes földterület 40%-át uralta. Ez egyúttal azt jelentette, hogy a gazdaságok 70%-a földterületnek csak egyhatodát foglalták le.¹⁸ Szlovákiában még ennél is kedvezőtlenebb volt a helyzet, mert a földterület felét a nagybirtokosok tartották kezükben. A harmincas években a földreform végrehajtása felgyorsult, így 1937-ig több mint 4 millió hektárt (ezen belül 1,3 millió hektár szántóterületet) sajátítottak ki és osztottak fel, amely az összes földterület 29%-át, a mezőgazdasági területnek pedig 16%-át érintette.¹⁹ Gazdasági és társadalmi szempontból az egyik leglényegesebb változást a mintegy 226 ezer hektár nagyságú területen létesített 100 hektár feletti gazdaságok képezték, melyek megeremelték a korszerű, kapitalista mezőgazdasági termelés alapjait. Ezen birtokok száma a két világháború között összesen 2300-ra volt tehető. Ugyanakkor 638 182 parasztcsalád összesen 789 ezer hektár földhöz jutott, de a parcellák átlagos nagysága mindössze 1,2 hektárt tett ki, amely megélhetésre és önálló megművelésre alkalmatlannak bizonyult. A csehszlovák földreformmal kapcsolatosan fontos hangsúlyozni, hogy jelentősen megnőtt a kis- és közepes méretű birtokokkal rendelkező parasztgazdaságok száma, s ezzel párhuzamosan megerősödött az agrárburzsoázia társadalmi befolyása is. A térség országai közül Csehszlovákia jelentette az egyetlen kivételt, mivel itt az agrárszektor tökefelhalmozó képessége elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az iparosításhoz szükséges forrásokat biztosítsa.²⁰

A kártalanítással kapcsolatos összeget a háború előtti földárak alapján állapították meg. Az 1920. április 8-án hatályba lépett törvény alapján az állami földhivatal minden jogosult igényelőnek juttathatott földet, akik ezért készpénzben fizettek. Később a bankok kedvező kölcsönöket nyújtottak a fizetési feltételek teljesítéséhez. Ennek negatív következménye a későbbiek folyamán az lett, hogy a 70 milliárd korona értékű parasztgazdaságok 30 milliárd korona tartozást halmoztak fel.²¹

A Lengyel Köztársaság területén hagyományosan erős volt a nagybirtokos-földesúri gazdaságok súlya. Az 1921-ben készített hivatalos összeírás szerint a 100 hektárt meghaladó birtokok (az összes birtok 0,6%-a) tulajdonosai rendelkeztek a földek 43%-ával, miközben az agrárnépesség harmadának semmi földtulajdona nem volt, fele pedig törpebirtokosként tengette életét.²² Lengyelországban 1919. július 10-én született meg a földreformról szóló törvény, de a szovjet-orosz és lengyel háborús konfliktus miatt a jogszabály csak 1920. július 15-én lépett hatályba, ezért végrehajtása jelentősen lelassult. A törvény a földbirtok felső határát a régi Lengyel Királyság területén 300 hektárban szabta meg, míg a kelet-lengyelországi térségben 60–180 hektárban rögzítette. 1925. december 28-án újabb törvényt bocsátottak ki, amely évente 200 000 hektárban határozta meg a felosztható földterületeket.²³

Végül 1919 és 1938 között összesen 2,65 millió hektár földet osztottak szét parasztcsaládok között, amely a 25 millió hektáros mezőgazdasági terület alig egytizedét érintette. Ebből létrehoztak 734 ezer új parasztgazdaságot, ezen kívül további 859 ezer meglévő parasztgazdaságok konszolidáltak, kb. 5,4 millió hektár földdel. A parasztság nyomorúságos helyzetén ezen szerény változások sem voltak képesek érdemben enyhíteni. A helyzet súlyosságát jól mutatja, hogy míg évi átlagban 128 ezer hektárt parcelláztak, addig a falusi lakosság 250 ezer fővel gyarapodott évente. A paraszti birtokok felaprózódása (öröklés, eladás következtében) messze meghaladta a reform gazdasági hatását. A földesúri földek parcellázása legfeljebb 150 ezerrel gyarapította a paraszti gazdaságok számát, miközben

összesen 800 ezer új, túlnyomórészt életképtelen gazdaság jött létre. 1921-ben az összes gazdaság 64%-a volt 5 hektár alatti, s ez a magas arány 1938-ra még tovább, 68,3%-ra nőtt.²⁴ További feszültségforrást jelentett, hogy az agrárnépesség gyors növekedése ellenére nem állt rendelkezésre elegendő nagyságú felparcellázható földterület. Számítások szerint az 1930-as években megközelítőleg 7,7 millió hektár birtokot kellett volna szétosztani ahhoz, hogy a parasztság tisztességes megélhetését biztosítsák. Emellett a kisparaszti gazdaságok lényegesen több élő munkaerőt használtak és nem tudtak elegendő jövedelmet termelni ahhoz, hogy megakadályozzák a vidéki lakosság gyors növekedéséből eredő súlyos gazdasági és társadalmi problémákat.²⁵

A korábban befolyásos lengyel arisztokrácia helyzetét tehát a több hullámban lezajlott földreform természetesen érintette, gazdasági erejét csökkentette ugyan, de vezető szerepének megtöréséhez nem vezetett. A részleges megvalósítás miatt a földesúri földeknek végül is csupán a negyedét idegenítették el és osztották ki, így változatlanul a nagybirtokosok kezén maradt a megművelt terület kb. 25%-a.²⁶

A földreform során az új tulajdonosoknak viszonylag magas kártérítést kellett fizetniük. Az 1920. július 15-én elfogadott törvény a föld árát a szabadpiaci ár felében határozta meg. Az állam a parasztgazdák számára hosszú lejáratú hiteleket is biztosított. Az 1925. december 28-i jogszabály az állami hitelek folyósítása mellett a földesúr és a földhöz jutott közötti szabad egyezkedésre bízta a kompenzációt.²⁷

A régió országai közül mindenképpen meg kell említeni a magyarországi földreformot és annak közvetlen következményeit. A Horthy-rendszer társadalmi bázisának kiszélesítése érdekében 1920. november 13-án fogadtatta el a parlamenttel a földreformról szóló törvényt (1920. évi XXXVI. tc.). Ez a Kisgazdapárt radikálisabb s a nagy- és középbirtokosok igen mérsékelt és alapvetően nem közgazdaságilag, hanem politikailag motivált elképzelése közötti kompromisszum jegyében született meg. A törvény sajátossága közé tartozott, hogy nem állapított meg birtokmaximumot. Jóllehet a megváltásos, tehát kártalanítással egybekötött állami kisajátítás jogát kimondta, a szétosztandó ingatlanokat főleg vásárlásokkal kívánta biztosítani. A törvény másik negatívuma abban nyilvánult meg, hogy nem egy-egy család megélhetését biztosító kisparaszti birtokok létesítését irányozta elő, hanem azt, hogy minél több szegényparasztnak juttasson valamit, s ezáltal megpróbálták a háború és a forradalmak alatt feleszmélt parasztságot lecsendesíteni, vagy legalábbis az új rendszer passzív elfogadjává tenni. Az igényjogosultak között első helyen álltak a hadirokkantak, hadiözvegyek és felnőtt hadiárvaik, akik, ha sem házuk, sem földjük nem volt, családonként legfeljebb 600 négyszögöl házhelyet és – amennyiben – földművelők voltak vagy földműveléssel akartak foglalkozni 3. kat. holdnál nem nagyobb törpebirtokot vásárolhattak. Ezután következtek a föld nélküli mezőgazdasági munkások, akik családonként legfeljebb ugyanennyit kaphattak. Harmadik helyen álltak a törpe- és kisbirtokosok, akik sajátjukkal együtt 15. kat. holdig terjedő ún. kis családi birtokot szerezhettek. A föld nélküli közalkalmazottak, kisiparosok és ipari munkások legfeljebb 1. kat. holdnyi, a nyugdíjas közalkalmazottak és katonák nyugdíjmegváltás fejében nyugdíjuknak megfelelő nagyságú törpebirtokot igényelhettek. Ugyanakkor az állami és társadalmi rendre veszélyes magatartást tanúsító személyek semmiféle jogcímen nem kaphattak földet.²⁸

Magyarországon – csakúgy mint Lengyelországban – a nagybirtokos arisztokrácia erős gazdasági és politikai befolyása jelentette a radikális földreform fő akadályát. Összességében az állami földterületek alig egy tizedét (700 ezer hektár) osztották szét 400 ezer parasztcsalád között. Ennek során mintegy 250 ezer zsellér átlagosan 1 hektár nagyságú parcellához jutott.²⁹ További mintegy 100 ezer hektárt különböző közületi célokra, közép-gazdaságok vagy ún. vitézi birtokok létesítésére fordították. Az igénybe vett terület fenn-

maradó részéből házhelyeket biztosítottak, másik részéből törpebirtokos parasztok földjét egészítették ki.

A magyarországi földreform egyik legsikeresebb akciója a házhelyelosztás volt. A kormányzat a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet révén mintegy 43 ezer főnek adott megközelítőleg 60 millió pengős hitelt lakásépítési célokra. A falusi lakásépítési kislakásépítő akció az Országos Nép- és Családvédelmi Alap 1941. évi megalakulása után tovább folytatódott, évi szinten 8–10 millió pengő hitelt fordítottak a tulajdonosok saját forrásain túl erre a célra.³⁰

Egészében véve a földreform a magyar birtok- és tulajdonosi szerkezetben lényeges változást nem hozott, mivel a nagybirtok túlsúlya továbbra is fennmaradt. A sok évszázados fejlődés eredménye egy olyan egyoldalú tulajdonrendszer lett, ahol a mezőgazdaságilag hasznosítható földek mintegy 45%-a nagybirtok volt, vagyis olyan birtok, amely 1000 katasztrális holdnál is nagyobbak bizonyult.³¹

A két világháború közötti Magyarországon súlyos társadalmi feszültséget jelentő probléma maradt az életképtelen törpebirtokosok magas aránya. Gunst Péter gazdaságtörténész a magyarországi parasztság esetében a földjéből megélni nem képes kisparaszti-törpebirtokos réteg összes birtokoson belüli arányát 73%-ra tette. A szerző szerint a paraszti földdel rendelkezők mellett létezett egy olyan társadalmi réteg, amely egyáltalán nem rendelkezett földterülettel. Ide tartoztak az uradalmi alkalmazottak, cselédek, bér-munkások és aratómunkások, valamint a nincstelének. Ez a hatalmas társadalmi réteg, amely az ország lakosságának 34%-a (kb. 3 millió fő) volt állandó kiszolgáltatottságban élt a nagybirtokokon. Tevékenységük túlnyomórészt a kétkezi fizikai munka volt, s lényegében véve mindenre alkalmazhatók voltak, mivel bármikor rendelkezésre állt készséges cseléd a munkaadó számára.³²

Mivel az új parasztgazdák körülményei rendkívül kedvezőtlenek voltak (kétharmaduk nem rendelkezett állatokkal), jelentős részük hamarosan elvesztette újonnan kapott földjét. 1926 és 1938 között 67 000 gazdaságot árvereztek el, ezeknek legnagyobb része újonnan létesített parasztgazdaság volt.³³

Bulgáriában 1921-ben a radikális parasztpárti politikus, Sztambolijev-vezette kormány földreformot vezetett be, amely nem változtatta meg lényegesen a már kialakult kisparaszti gazdaságokra épülő birtokstruktúrát. A földosztásról szóló törvény általában 30, a hegyvidéki térségekben pedig 50 hektárban maximálta a magántulajdonban hagyható földterületek nagyságát. A rendelet a balkáni ország földterületének 6%-át érintette, és 173 000 parasztnak 133 000 hektár új földet juttatott.³⁴

Az 1924. augusztus 1-jével hatályba lépett rendelkezés biztosította a kártalanítás elvét is. Kimondta, hogy a földhöz juttatott parasztnak csak a föld árának felét kellett megfizetniük, mégpedig a kisajátított földterület mértékétől függő progresszivitással. Ez az intézkedés még jobban megerősítette a balkáni állam kisparaszti jellegét, ugyanis egy 1934-ben készült népszámlálás szerint az 50 hektár feletti birtokok csak a földterület alig 1,6%-át tették ki.³⁵

Az első világháborút követő időszakban, Kelet-Közép-Európa országaiban végrehajtott földreformok fő pozitívuma, hogy sikerült felszámolni a még fennálló feudális maradványokat. A reformintézkedéseknek köszönhetően a kis- és közepes parasztgazdaságok súlya növekedett meg.

Ugyanakkor a régió államaiban bevezetett földreformok birtokállomány megoszlására gyakorolt hatásai ellentmondásosak voltak. A Balkán országaiban a reformintézkedések nem változtattak lényegesen a már kialakult birtokarányokon, ugyanis itt már az első világháborút megelőző években a paraszti kisbirtok túlsúlya érvényesült. Egyéb területeken változó mértékű földreform történt. Csehszlovákiában, Romániában és a Szerb–Horvát–

Szlovén Királyság nyugati részein jelentős mértékben csökkent a nagybirtok részesedése. Ez utóbbi három országban a jórészt magyar arisztokraták kezén lévő földbirtokokat az állam különösebb sajnálkozás nélkül elkobozta. A meghagyott birtoknagyság nagyjából 200-300 hektár között mozgott. Lengyelországban és Romániában a földreform elhúzódtott, voltaképpen a második világháború kitöréséig sem fejeződött be teljesen. Mindkét állam keleti területeiről volt szó, ahol a lengyel és román nagybirtokok terültek el. Az elkobzott birtokokért mindenütt kártérítés járt, de ez nyilvánvalóan csak részben pótolta az elvesztett vagyont. Ennek megfelelően a nagybirtokos arisztokrácia gazdasági pozíció jelentős mértékben meggyengült. A térség államai közül egyedüli kivételt Magyarország jelentett, ahol a földreform rendkívül mérsékelt volt, mivel a nagybirtok egy részét érintette, és kevés új életképes gazdaságot teremtett.³⁶

Az egyik legsúlyosabb gazdasági és társadalmi problémát a kelet-közép-európai országokban a kicsiny és mezőgazdasági termelésre alkalmatlan törpebirtokok számának növekedése és a birtokállománynak a széttöredezettsége jelentette. Szemben a nagyobb kiterjedésű kapitalista farmergazdaságokkal, amelyek mind a belföldi, mind pedig a külföldi keresletet is ki tudták elégíteni, az 5 hektár alatti kisparaszti birtokok életképtelennek bizonyultak.³⁷

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a szabad birtokforgalom lehetővé tette a gazdoparaszti birtokok megerősödését, sőt néhány esetben újabb hatékonyan gazdálkodó nagybirtokok kialakulásához is hozzájárult, mivel az elszegényedett parasztoktól a hitelező pénzintézetek vették meg vagy, akár az egykori nagybirtokos vásárolta meg a földet. Az így újonnan erősödő nagybirtok pedig már többnyire jól, az agronómia korszerű szabályai szerint művelt birtokokat jelentett.³⁸

Az egyik legnehezebb és legvitatottabb kérdés a földreformok termelésre gyakorolt hatásának értékelése. Ez elsősorban összefügg azzal, hogy a vizsgált időszakban az agrártermelés csak mérsékeltten növekedett vagy éppen stagnált. Ott, ahol a reform radikálisabb volt, többen ennek tulajdonítják a stagnálást; ott viszont ahol nem került sor radikális változásra, ez utóbbit teszik felelőssé az elmaradottság konzerválódásáért. Természetesen különbséget kell tenni a hosszú és a rövid távú hatások között. Doreen Warriner a – kérdés ismert szakértőjének – megállapítása szerint nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a földreform a fejlődés elengedhetetlen feltétele. A termelési hatásra vonatkozólag csupán azt állapította meg, hogy „az eredmény attól függ, mennyire tudják az új tulajdonosok intenzifikálni gazdaságukat, vagy nagyobb munkaráfordítás, vagy nagyobb munka és tőkebefektetés révén. A kelet-európai tapasztalatokat mérlegelve csupán a legalapvetőbb termények termelésnövekedésében regisztrálható a reformok legfőbb eredménye.”³⁹

Véleményem szerint a szerző megközelítése túlzottan leegyszerűsítő, mivel nem veszi figyelembe, hogy a kelet-közép-európai országokban első világháborút követő években végrehajtott földreformok vizsgálata holisztikus szemlélet alkalmazását követeli meg. Vagyis nem lehet csak és kizárólagosan a termelés oldaláról megközelíteni a földkérdést, hanem komplex módon, gazdasági, társadalmi és politikai szempontból kell elemezni annak következményeit.

3. Konklúzió

Összességében véve megállapítható, hogy a két világháború közötti periódusban Kelet-Közép és Délkelet-Európa országaiban végrehajtott földreformok alapvető társadalmi, gazdasági és politikai változásokat eredményeztek, melyek hatásait csak egymással szoros összefüggésben lehet értelmezni. Megállapítható, hogy a földbirtokállomány átalakítására

és a feudális kiváltságok megszüntetésére irányuló intézkedések elősegítették ugyan a kis- és közepes méretű parasztgazdaságok kialakulását, de a legtöbb országban az életképtelen törpebirtok számának ugrásszerű növekedését eredményezték. Végül az agrárstruktúra átalakítását célzó reformok nem oldották meg a mezőgazdasági lakosság túlnépesedésének problémáját és érdemben nem mozdították elő e nemzetgazdaságilag fontos ágazat belső tőkefelhalmozásának növekedését, valamint technológiai színvonalának javulását.⁴⁰

Jegyzetek

1. Teichova, Alice (1997): *Central Europe in the Twentieth Century. An Economic History Perspective*. Ashgate, 7. old.
2. Sundhaussen, Holm (1987): *Jugoslawien von 1914 bis zur Gegenwart*. In: Wolfram, Fischer, Jan A. Van Houtte, Hermann Kellerbenz, Ilja Mieck, Friedrich Vittinghoff: *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 884. old.
3. Berend T. Iván–Ránki György (1976): *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 273–274. old.
4. Sundhaussen (1987): Uo. 885.
5. Rotschild, Joseph (1996): *Jugoszlávia története a két világháború között*. Szegedi Tudományegyetem, JATE Történész Diákkör Kiadványa, Studium Füzetek 4. 90. old.
6. Juhász József (1999): *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Aula Kiadó. Budapest. 42. old.
7. Teichova, Alice (1989): *East-central and south-east Europe, 1919–1939*. In: *The Cambridge Economic History of Europe. Volume VIII*. (Edited by Peter Mathias–Sidney Pollard). Cambridge University Press. Cambridge. 898. old.
8. Rotschild (1996): Uo. 90–91.
9. Berend T. Iván (1985): *Agriculture*. In: *The Economic History of Eastern Europe 1919–1975* (Ed. Michael Charles Kaser–Edward Albert Radice). Vol. I. Clarendon Press, Oxford. 155. old.
10. Teichova (1989): Uo. 898.
11. Bolovan, Ioan–Constantiniu, Florin–Michelson, Paul E.–Aurel Pop, Ioan–Popa, Cristian–Popa Marcel, Scurtu, Ioan–Treptow, Kurt W.–Vultur, Marcela–Watts, Larry (1996): *A History of Romania*. Columbia University Press. New York. 408. old.
12. Hitchins, Keith (1994): *Rumania 1866-1947*. Clarendon Press. Oxford. 351. old.
13. Berend–Ránki (1976): Uo. 276.
14. Berend (1985): Uo. 156.
15. Teichova, Alice (1989): *East-central and south-east Europe, 1919–1939*. In: *The Cambridge Economic History of Europe. Volume VIII*. (Edited by Peter Mathias – Sidney Pollard). Cambridge University Press. Cambridge. 899. old.
16. Teichova, Alice (1987): *Die Tschechoslowakei 1918-1980*. In: Wolfram, Fischer, Jan A. Van Houtte, Hermann Kellerbenz, Ilja Mieck, Friedrich Vittinghoff: *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 610. old.
17. Teichova (1989): *East-central and south-east Europe, 1919–1939*. Uo. 899. old.
18. Berend T. Iván–Ránki György (1977): *East-Central-Europe in the 19th and 20th centuries*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 87. old.
19. Berend–Ránki (1976): 280. old.
20. Teichova (1989): 899–900. old.
21. Berend (1985): Uo. 159.
22. Palotás Emil (2003): *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris Kiadó. Budapest. 251. old.
23. Teichova (1989): 900. old.
24. Palotás (2003): 297–298. old.
25. Turnock, David (2005): *The economy of East Central Europe, 1815-1989: stages of transformation in a peripheral region*. Routledge. London. 191. old.

26. Palotás (2003): 298. old.
27. Berend–Ránki (1976): Uo. 278–279.
28. Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. 138. old.
29. Turnock, David (2005): Uo. 191. old.
30. Draskóczy István–Buza János–Kaposi Zoltán–Kövér György–Honvári János (1998): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest. 364. old.
31. Kaposi Zoltán (2012): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 283–284. old.
32. Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 90. old.
33. Pölöskei Ferenc–Szakács Kálmán (1964): Földmunkás és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. Mezőgazdasági és Erdészeti Dolgozók Szakszervezete. Táncsics Kiadó. Budapest. 634. old.
34. Berend (1985): Uo. 160.
35. Berend–Ránki (1976): Uo. 282.
36. Niederhauser Emil (2001): Kelet-Európa története. História MTA Történettudományi Intézet. Budapest. 225. old.
37. Aldcroft, Derek Howard (1995): Economic Change in Eastern Europe since 1918. Inflation, reconstruction and stabilization. Edward Elgar Publishing Limited 27. old.
38. Niederhauser (2001): Uo. 225.
39. Warriner, Doreen (1964): Land Reform and Economic Development. An Agriculture in Economic Development. Ed. C. Eichner and L. Witt. New York, Toronto, London. 275–288. old.
40. Lásd részletesebben Clough, Shephard B.–Moodie, Thomas – Moodie, Carol (1968): Economic History of Europe Twentieth Century. Harper & Row, Publishers. New York, Evanston and London 104. old.

Felhasznált irodalom

- Aldcroft, Derek Howard (1995): Economic Change in Eastern Europe since 1918. Inflation, reconstruction and stabilization. Edward Elgar Publishing Limited 27. old.
- Berend T. Iván (1985): Agriculture. In: The Economic History of Eastern Europe 1919–1975 (Ed. Michael Charles Kaser–Edward Albert Radice). Vol. I. Clarendon Press, Oxford. 155–160. old.
- Berend T. Iván–Ránki György (1977): East-Central-Europe in the 19th and 20th centuries. Akadémiai Kiadó. Budapest. 87. old.
- Berend T. Iván–Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 273–282. old.
- Bolovan, Ioan–Constantiniu, Florin–Michelson, Paul E.–Aurel Pop, Ioan–Popa, Cristian–Popa Marcel, Scurtu, Ioan–Treptow, Kurt W.–Vultur, Marcela–Watts, Larry (1996): A History of Romania. Columbia University Press. New York. 408. old.
- Clough, Shephard B.–Moodie, Thomas – Moodie, Carol (1968): Economic History of Europe Twentieth Century. Harper & Row, Publishers. New York, Evanston and London 104. old.
- Draskóczy István–Buza János–Kaposi Zoltán–Kövér György–Honvári János (1998): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest. 364. old.
- Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 90. old.
- Hitchins, Keith (1994): Rumania 1866–1947. Clarendon Press. Oxford. 351. old.
- Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest. 42. old.

- Kaposi Zoltán (2012): Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 283–284. old.
- Niederhauser Emil (2001): Kelet-Európa története. História MTA Történettudományi Intézet. Budapest. 225. old.
- Palotás Emil (2003): Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest. 251. old.
- Pölöskei Ferenc–Szakács Kálmán (1964): Földmunkás és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. Mezőgazdasági és Erdészeti Dolgozók Szakszervezete. Táncsics Kiadó. Budapest. 634. old.
- Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. 138. old.
- Rotschild, Joseph (1996): Jugoszlávia története a két világháború között. Szegedi Tudományegyetem, JATE Történész Diákkör Kiadványa, Studium Füzetek 4. 90. old.
- Sundhaussen, Holm (1987): Jugoslawien von 1914 bis zur Gegenwart. In: Wolfram, Fischer, Jan A. Van Houtte, Hermann Kellerbenz, Ilja Mieck, Friedrich Vittinghoff: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart.
- Teichova, Alice (1997): Central Europe in the Twentieth Century. An Economic History Perspective. Ashgate, 7. old.
- Teichova, Alice (1987): Die Tschechoslowakei 1918–1980. In: Wolfram, Fischer, Jan A. Van Houtte, Hermann Kellerbenz, Ilja Mieck, Friedrich Vittinghoff: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 610. old.
- Teichova, Alice (1989): East-central and south-east Europe, 1919–1939. In: The Cambridge Economic History of Europe. Volume VIII. (Edited by Peter Mathias–Sidney Pollard). Cambridge University Press. Cambridge. 898. old.
- Turnock, David (2005): The economy of East Central Europe, 1815–1989: stages of transformation in a peripheral region. Routledge. London. 191. old.
- Warriner, Doreen (1964): Land Reform and Economic Development. An Agriculture in Economic Development. Ed. C. Eichner and L. Witt. New York, Toronto, London. 275–288. old.